

AHMED-İ DÂ'Î'NİN “TERCÜME-İ TEFSİR-İ EBU'L-LEYS-İ SEMERKANDÎ” ADLI ESERİ ÜZERİNE

ABOUT THE WORK OF AHMED-İ DÂ'Î NAMED “TERCÜME-İ TEFSİR-İ EBU'L-LEYS-İ SEMERKANDÎ”

Rabia AKSU*

ÖZET

Ahmed-i Dâ'î'nin *Tercüme-i Tefsîr-i Ebu'l-Leys-i Semerkandî* adlı eseri Anadolu'da Türkçeye tercüme edilen ilk Kur'ân tefsiri olması sebebiyle önemli bir yere sahiptir. Eser, yazıldığı dönemin dil ve yazım özelliklerini belirgin bir biçimde ortaya koymaktadır. Bu çalışmada eserle ilgili tanıtıcı bilgi ve eserin bazı dil özellikleri verilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Ahmed-i Dâ'î, Eski Anadolu Türkçesi, Tercüme-i Tefsîr-i Ebu'l-Leys-i Semerkandî.

ABSTRACT

The work of Ahmed-i Dâ'î named *Tercüme-i Tefsîr-i Ebu'l-Leys-i Semerkandî* has an important place because of the fact that it's the first commentary on the Qoran having been translated into Turkish in Anatolia. This work shows the properties of orthography and language of its period clearly. In this study, some introductory and advertiser information about the work, also some linguistic properties of the work have been given.

Key Words: Ahmed-i Dâ'î, Old Anatolia Turkish, Tercüme-i Tefsîr-i Ebu'l-Leys-i Semerkandî.

1. GİRİŞ

Eski Anadolu Türkçesi döneminde eser veren önemli kişilerden biri de Ahmed-i Dâ'î'dir. Dâ'î ile ilgili bilgiler eserleri ortaya çıkmadan önce sine kadar oldukça sınırlıydı. Eserleri ortaya çıktıkça kendisi ile ilgili bilgilere az da olsa ulaşılmıştır. Ahmed-i Dâ'î'nin hayatı ve eserleri ile ilgili kapsamlı bir araştırma yapan İsmail Hikmet Ertaylan, 1952 yılında yayımladığı *Ahmed-i Dâ'î, Hayatı ve Eserleri* adlı eserinde Ahmed-i Dâ'î'nin hayatı ile ilgili bilgiler vermiş ve çeşitli kütüphanelerde bulunan eserlerini tanıtmıştır.

* İletişim: rabiaksu_24@hotmail.com

Ahmed-i Dâ'î ile ilgili eksik ve kesin olmayan bilgiler vardır. Dâ'î bilindiği kadarıyla Germiyanlıdır. Babasının adı İbrahim, dedesinin adı Mehmet'tir. Doğum yeri ve tarihi konusunda verilen bilgiler birbirini tutmamaktadır. Sehî ve Latîfî, Dâ'î'nin Emir Süleyman devri (1402-1410) şairi olduğunu söylerken Hasan Çelebi ve Mehmed Süreyya onu I. Murat dönemi (1362-1389) şairleri arasında sayarlar. Ancak Ahmed-i Dâ'î'nin XIV. yüzyılın ikinci yarısı ile XV. yüzyılın ilk çeyreğinde yaşadığı kabul gören bir bilgidir. Çünkü Ahmed-i Dâ'î'nin Germiyan Sarayı ile Osmanlı Sarayında kadılık yaptığı ve II. Yakup Bey, Emir Süleyman, Musa Çelebi, Çelebi Mehmet ve II. Murat ile ilişkileri olduğu bilinmektedir (Kut, 1989; 56-57).

Dâ'î'nin doğum tarihi gibi ölüm tarihi de kesin değildir. Dâ'î divanının Kahire nüshasında yer alan Çelebi Mehmet'e yazılmış bir mersiye ve II. Murat'ı öven üç şiiri Dâ'î'nin 1421'den sonra öldüğünü ortaya koymaktadır.

Dâ'î her ne kadar hak ettiği yeri almasa da eserlerinin Türk dili ve edebiyatına çok büyük katkıları olmuştur. Kimi edebiyat tarihçileri, Dâ'î'nin eserlerini görmeden onun Türk dili ve edebiyatında önemli bir yere sahip olmadığını belirtmişlerdir (Özmen, 2001; 35). Ertaylan, Ahmed-i Dâ'î'nin eserlerinin dönemin diğer şair ve yazarlarına göre daha fazla ve bilim açısından da çok çeşitli bilgiler taşıdığını ifade etmektedir (Ertaylan, 1952; 65). Ertaylan ve Özmen Ahmed-i Dâ'î'nin bilinenlerden başka eserleri olduğu konusunda hemfikirlerdir. Ertaylan, "Belki de daha bilmediğimiz, görmek saâdetine eremediğimiz birçok eserleri daha vardır ki, zaman ile, bu işlerle uğraşacak olan gençlerimizin ellerine geçecektir." diyerek bu konudaki görüşlerini ortaya koymuştur (Ertaylan, 1952; 154). Timurtaş (1954; 429-430) ise Dâ'î için, "Gerek şair gerek sanatkâr olarak Ahmedî'den çok üstün ve büyük olan ve Şeyhî'den önce gelen Dâ'î, klasik edebiyatımızın ilk ustası denmeye değer bir şahsiyettir." demiştir..

Görüldüğü gibi Ahmed-i Dâ'î'yi kimi üstat olarak görmüş, kimi ise daha alt seviyelerde tutmuştur. Ahmed-i Dâ'î'nin eğer varsa başka eserleri de ortaya çıktıkça bu konudaki görüşler ortak bir noktada buluşacaktır. Ancak Ahmed-i Dâ'î'nin eserlerinin Türk dili ve edebiyatına olan katkısı tartışılmazdır. Manzum ve mensur pek çok eser veren Dâ'î'nin önemli eserlerinden biri de *Tercüme-i Tefsîr-i Ebu'l-Leys-i Semerkandî*'dir. Bu çalışmamızda adı geçen eserin daha çok dil ve yazım özellikleri üzerinde durmaya çalışacağız.

2. TERCÜME-İ TEFSİR-İ EBU'L-LEYS-İ SEMERKANDÎ

Ahmed-i Dâ'î'nin kaleme aldığı bu eser adından da anlaşılacağı üzere bir tercüme eserdir. Ebu Leys-i Semerkandî'nin tefsirinin Türkçe tercümesidir. Eserde Ebu Leys'in tefsiri esas olmakla beraber Ahmed-i Dâ'î'nin farklı kaynaklardan edindiği bilgiler de yer almaktadır.

Ebu Leys'in tefsiri 3 kişi tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir.

1. Ahmed ibn Muhammed ibn Abdullah ibn Arapşâh,
2. Ebu'l-Fadl Musa el-İznîkî,
3. Ahmed-i Dâ'î.

Ahmed-i Dâ'î'nin tercümesi Anadolu'da Türkçeye tercüme edilen ilk Kur'ân tefsiri olarak kabul edilmektedir. Eser Timurtaş Paşaoğlu Umur Bey'in teşvikiyle tercüme edilmiştir. Eserin pek çok nüshası vardır. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi ve Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki nüshalarda manzum bir mukaddime vardır (Ertaylan, 1952; 69-71). Eserin nüshalarından biri de Nuruosmaniye Kütüphanesinde numara 140-143'te yer almaktadır. Dört ciltten oluşan bu nüsha H.1024-1026 yıllarında İbrahim b. Yusuf tarafından istinsah edilmiştir. Eserin birinci cildi kitabın dış cildiyle aynı olan bir kitap kutusu içindedir. Marmara Üniversitesinde Dr. Arzu Erdoğan Öztürk danışmanlığında hazırladığım tez çalışmamın konusu olan metin bu nüshanın 2. cildinde yer almaktadır. Eserin bu nüshasıyla ilgili tez çalışmaları Marmara Üniversitesinde devam etmektedir. Çalışmamızın bundan sonraki bölümünde vereceğimiz örnekler tez çalışmamın konusu olan metinden alınmıştır. Sözcüklerin yanında yer alan numaralar sözcüğün geçtiği sayfa ve satır numarasını belirtmektedir.

2.1. Eserin Yazım Özellikleri

Dâ'î'nin bu eserinde Eski Anadolu Türkçesi döneminin dil ve yazım özelliklerini belirgin bir biçimde görmekteyiz. Bilindiği gibi bu dönem yazı dilinin henüz belirginleşmediği, belli bir kalıba koyamadığımız bir dönemdir. Dönemin bu özelliği diğer eserlerde olduğu gibi Dâ'î'nin eserinde de kendisini belli etmektedir. Eser, dönemin oturmamış yazım özellikleri, fazlaca yer alan Arapça ve Farsça sözcüklere rağmen Dâ'î'nin akıcı ve anlaşılır dili sayesinde rahat okunan bir özelliğe sahiptir. Eserin yazım özelliği incelendiğinde bazı unsurlar göze çarpmaktadır;

- 1- Eser harekesiz yazılmıştır.

2- Eserde hem dönemin bir özelliği olarak hem de dinî bir eser olması sebebiyle Arap yazım özellikleri ve Arapça ve Farsça sözcükler oldukça fazla kullanılmıştır.

3- Dâ'î eserinde bazı sözcüklerin Türkçelerini ve Arapça ya da Farsçalarını birlikte kullanmıştır. **Örn:** *eşek* (102a/8) ve *himâr* (102a/9) aynı metinde hatta aynı cümlede kullanılmıştır.

4- Sözcüklerde ünlüler kimi zaman harekeyle kimi zaman ise harfle gösterilmiştir.

idüp (80b/23) ايدوپ , olurlardı اولورلردى , ötrü (95a/20) اوترو , kudretümüz (96b/20) قدرتمز

5- Eserde Arapça ve Farsça sözcüklerin çok yoğun olarak yer alması sebebiyle Arap yazımı belirgin bir biçimde kendini göstermektedir. Ancak Dâ'î bazı sözcükleri Arapçadaki yazılışlarına göre yazmamıştır. **Örn:** *dâyim* (102b/14) sözcüğü Arapçada hemzeyle yazılmaktadır. Ancak incelediğim metinde hemzeyle yazılmamış, hemze yerine “y” sesi kullanılmıştır. Bazı sözcüklerde ise Arap yazımına uyulmuştur. **Örn:** *fâ'ide* (87a/2)

6- Eserde bazı sözcükler hem Eski Türkçe dönemindeki biçimiyle hem de Eski Anadolu Türkçesi döneminin ses özelliğine göre yazılmıştır. **Örn:** *yoksa* (108b/15) ve *yohsa* (112b/17) ile *korğu* (111a/4) ve *korhu* (79a/6) aynı metinde yer almıştır.

7- Eserde minyatür harfler kullanılmıştır.

مگه , كلامك

2.2. Eserin Dil Özellikleri

Eserin yazım özelliklerinde görülen belirsiz durum dil özelliklerinde de görülmektedir. Bu duruma aynı dönemlerde yazılan diğer eserlerde de rastlanılmaktadır. Eserin genel dil özellikleri dönemin dil özelliklerini de belirgin bir biçimde ortaya koymaktadır:

1- Eski Anadolu Türkçesi döneminin en belirgin özelliklerinden biri yuvarlaklaşmadır. Bu özellik hem sözcüklerde hem de eklerde farklı biçimlerde kendini göstermektedir. Eski Türkçedeki sözcüklerin sonunda yer alan *-ge* ve *-gr* hecelerinin düşmesi sonucu çok sayıda yuvarlak şekil ortaya çıkmıştır. Eserin incelediğimiz kısmında bu özellikleri ortaya koyan pek çok sözcüğe rastlamaktayız. **Örn:** *atlu* (<*atlıg*) (70b/6), *kapu* (<*kapıg*) (87a/23), *şatun* (<*şatıg*, *şatağın*) (109a/10), *agu* (95b/7).

(*Agu = zehir*) sözcüğü bilindiği gibi Eski Türkçede düz ünlüyle yazılmaktadır. Günümüzde de yine düz kullanılmaktadır; *Ağır: zehir*. Fakat kimi ağızlarda Eski Anadolu Türkçesi döneminde olduğu gibi yuvarlak kullanımı devam etmektedir. *Agu: zehir* (Sağır, 1995; 466-467).

2- Dönemin belirgin bir özelliği olan yuvarlaklaşma özelliğini eserdeki pek çok ekin yazımında görmekteyiz.

a- Metnimizde geçen iyelik ekleri dönemin bir özelliği olarak yuvarlak ünlüyle yazılmıştır. Ancak 3. kişi teklik ve çokluk iyelik ekleri sadece düz ünlüyle yazılmıştır.

kat-umda (95a/11) *intizār-umuz* (98a/14) *ölüm-i* (110a/13) *cāsus-ları* (97b/5)

rabb-um (103b/3) *‘azāb-uñuz* (74a/14) *‘ögr-i* (78b/6) *ni’metleri* (74b/2)

‘azāb-uñ (73a/24) *nifāk-uñ* (104a/2) *‘ömr-i* (110a/8) *nifāk-ları* (110a/11)

b- Metinde geçen 2. çokluk kişi iyelik ekinin ön ses ünlüsü önüne çokluk eki geldiğinde düz, bunun dışında yuvarlaktır.

pīr-uñüz (96b/9) *pīr-leriñüz* (96b/5)

c- Eserde kullanılan ilgi durum eki de dönemin bir özelliği olarak yuvarlaktır.

dere-nüñ (78a/19), anuñ (100b/1), miskīnler-üñ (99a/9), çeri-nüñ (90a/12), biri-nüñ (76a/11), ben-üm (78a/24)

d- Eserde görülen geçmiş zaman eki 1. ve 2. kişi eklerinde yuvarlaktır. 3. kişi eklerinde ise düzdür.

di-dük (110a/1), gel-düm (70a/21), it-düñüz (101a/6), adū ol-duñ (79b/22)

3- Eserde çok daha fazla örneklerde görebileceğimiz yuvarlak biçimler aynı dönemlerde yazılmış tüm eserlerde görülmektedir. Eski Anadolu Türkçesinde bu kadar fazla görülen yuvarlak şekillerin yanında düz kullanılan sözcükler ve ekler de eserde yer almaktadır.

a- Eski Türkçede bilindiği gibi soru ekinin sadece yuvarlak kullanımı vardı. Ancak Eski Anadolu Türkçesi döneminde sadece düz kullanım görülmektedir ve eserde de sadece düz kullanım vardır. Ekin sözcüğe getirilişinde kalınlık-incelik uyumuna uyulmuş ancak düzlük-yuvarlaklık uyumuna uyulmamıştır.

bilür misiz (101b/17) bilür misin (112b/1) kıatından midur (112b/17)

öte mi (109b/9) görmez misin (80b/1)

b- Eserde yükleme durum ekinin de sadece düz kullanımı vardır. Eserde *-ı, -i* ekleriyle beraber *-n* eki de kullanılmıştır. Bu ek 3. kişi iyelik eklerinden sonra kullanılmıştır. Sonu ünlüyle biten sözcüklere yükleme durum eki geldiğinde araya *y* sesi almıştır.

kelām-ın (95b/20) Resūl-ı (112b/1) ‘azāb-ı (98a/13) i’timāduñ-ı (81b/5)

sırları-n (111b/9) kum-ı (72b/23) ‘İsā-y-ı (92b/17) şahīfe-y-i (112a/17)

Metinde 1. ve 2. kişi iyelik eklerinden sonra yükleme durum eki gelmediği hâlde yükleme anlamının olduğu sözcükler vardır.

selāmum almadı (112b/1)

c- Eserde öğrenilen geçmiş zaman çekiminin sadece düz kullanımı vardır. Bu özellik dönemin de özelliğidir.

eglen-miş-di (106b/22) ko-mış (74a/16) muntazır ol-mış-du-m (70b/17)

gel-miş-ler-di (90b/13) va'de kılmış-dı (110a/12)

Metinde Orta Türkçe döneminde ortaya çıkan 2. tip geçmiş zaman eki olan *-p-dur-* eki bir sözcükte görülmektedir.

mühr ör-üp-dür (105b/4)

d- Eserde bazı sözcüklerde ve eklerde de düz kullanım görülmektedir.

oķı- (91b/4) oķın- (69a/13) irişdürici (76a/19)

4- Eserde Eski Anadolu Türkçesinde oldukça kullanılan 1. çokluk kişi eki olan *-vuz/-vüz* eki birkaç sözcükte kullanılmıştır.

gide-vüz (89b/3) helāk ide-vüz (98a/14) dilese-vüz (76b/5)

5- Dâ'î eserinde yabancı sözcüklere oldukça fazla yer vermiştir. Yabancı sözcüklerin yazımında bazı özellikler görülmektedir. Yabancı sözcüklere Türkçe ekler getirilmiştir.

lāyık-raķ (106a/5) hūlķ-raķ (99b/23) günāh-suz (80a/16) ğuřřalan-maķ (95b/8)

6- Eserde ayrıca şimdiki zaman çekimi için iki sözcükte *-yorur* eki kullanılmıştır.

gel-i-yorur (79b/3) gel-i-yorurlar (70a/24)

7- Eserde ayrıca isimden isim yapma eki *-lı, -li, -lu, -lü* ile *-lık, -lik, -luk, -lük* ve olumsuzu *-sız, -süz, -suz, -süz* eklerinin yazımında belirsizlik söz konusudur. Ekler kimi zaman yuvarlak kimi zaman düz yazılmıştır.

az-luk (91a/4), bir-lik (78a/11), ğarīb-lık (76a/7), göz-süz (92a/25),

kıtāl-sız (113b/11), şavāb-lu (76a/14), girçek-lü (111b/6), iri-lük 101b/25)

8- Eserde çok fazla geçen “*daħı*” edatı Dâ’î’nin divanında yer almamıştır. Dâ’î’nin “*Tercüme-i Tefsîr-i Ebu’l-Leys-i Semerkandî*” adlı eserinin dili diğer eserlerine göre farklıdır. Da’i edebi eserlerinde daha farklı bir dil kullanmıştır (KUT, 1989; 57-58). Buna sebep olarak eserin dinî bir metin olması söylenebilir.

3. SONUÇ

Daha önce de belirttiğimiz gibi eser Eski Anadolu Türkçesi döneminin yazım ve dil özelliklerini çok belirgin bir biçimde ortaya koyan, bu dönemi anlamamıza oldukça yardımcı olacak bir eserdir. Buna dair daha pek çok örnek vermek mümkündür.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, Ahmed-i Dâ’î’nin “*Tercüme-i Tefsîr-i Ebu’l-Leys-i Semerkandî*” adlı eseri hem Anadolu’da Türkçeye tercüme edilen ilk Kur’ân tefsiri olması hem de dönemin dil ve yazım özelliklerini ortaya koyması sebebiyle Türk dili ve edebiyatı açısından büyük önem taşımaktadır.

4. KAYNAKÇA

- Aksu, R. (2006). Ahmed-i Dâ’î Tercüme-i Tefsîr-i Ebu’l-Leys-i Semerkandî-Enfal ve Tevbe Sureleri-(68b/19-114b/11), Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Çetin, A. (2008). Ahmed-i Dâ’î’nin Farsça Öğretmek Amacıyla Yazdığı Bir Eser: Müfredat. <<http://www.turkoloji.cu.edu.tr>> (13.01.2008)
- Ergin, M. (1992). Türk Dil Bilgisi, Bayrak Yayınları, İstanbul.

-
- Ertaylan, İ. H. (1952). Ahmed-i Dâ'î, Hayatı ve Eserleri, İstanbul Üni. Edebiyat Fak. Yayınları, İstanbul.
- Gülsevin, G. (1997). Eski Anadolu Türkçesinde Ekler, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Karadeniz, M. (1995). Tefsir'ül Kur'ân Ebu'l-Leys-i Semerkandî, Sezgin Neşriyat, İstanbul.
- Korkmaz, Z. (2003). Türkiye Türkçesi Grameri, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara.
- Korkmaz, Z. (2008). Oğuz Türkçesinin Tarihî Gelişme Süreçleri ve Divân-ı Lüğati't-Türk. <<http://www.turkceyasam.blogcu.com.tr>> (16.01.2008)
- Kut, G. (1989). "Ahmed-i Dâ'î", İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı, c.2, s.56-57-58, İstanbul.
- Özkan, M. (1995). Türk Dilinin Yayılma Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi, İstanbul.
- Özmen, M. (2001). Ahmed-i Dâ'î Divânı , Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Sağır, M. (1995). Erzincan ve Yöresi Ağızları, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Timurtaş, F. K. (1977). Eski Türkiye Türkçesi, İstanbul Üni. Edebiyat Fak. Yay., İstanbul.

* * * *